

Habibe Yazıcı Ersoy, *Başkurt Türkçesinde Kip*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1112, Ankara, 486 s. ISBN 978-975-16-2831-2

Dilek Ergönenç Akbaba*

1920’li yıllarda yazı dili hâline gelmiş olan Başkurt Türkçesi, kimi araştırmacılara göre Tatar ve Kazak Türkçelerinin geçiş köprüsü iken kimi araştırmacılara göre de Tatar Türkçesinin özel bir ağız grubudur. Habibe Yazıcı Ersoy’un “Başkurt Türkçesinde Kip” adlı eseri, Başkurtçada sadece kip konusu ile sınırlı kalmayıp zaman ve görünüş kategorilerinin yanı sıra bir anlam kategorisi olan kiplik konusunu da ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Eser, Ersoy’un doktora tezi olarak hazırlanıp projelendirilmiş ve daha sonra da yayıma hazır hâle getirilmiştir.

Çalışma; Başkurt Adı ve Başkurt Türkleri, Başkurt Türkçesinin Tarihi Gelişimi, Başkurt Türkçesinin Ağızları, Dil Tasniflerinde Başkurt Türkçesinin Yeri, Başkurt Türklerinin Bugüne Kadar Kullandığı Alfabeler gibi konuların yer aldığı bir Giriş bölümü ile başlamaktadır.

Çalışmanın 1. Bölümü Kip, Zaman ve Görünüş Kavramlarına Genel Bir Bakış’tır. Bu bölümde öncelikle Kip ve Kip İle İlgili Görüşler ele alınmış, bu görüşler Jespersen, Lyons, Palmer, Bybee, Kroeger gibi dilbilimciler ile Tenişev, Yuldaşev, Kormuşin, Serebrennikov, Gadjeva, Kononov, Deny gibi birçok araştırmacının tanımlarının yer verildiği Genel Dil Biliminde Kip başlığı altında geniş bir şekilde işlenmiştir. Türkiye Türkçesinde Kip başlığı altında ise Türkiye’deki gramer kitaplarında ve diğer çalışmalarda konunun nasıl ele alındığı üzerinde durulmuştur.

Bu bölümün ikinci ana konusu Kip ve Kiplik Kavramları’dır. “Kip (mood) ile kipliği (modality) birbirinden ayıran; birinin gramer, diğerinin ise anlam bilimi kategorisi olmasıdır” diyen Ersoy, bu kavramlar hakkında dilbilimcilerin görüşlerini verir. Kipliğin farklı sınıflandırmaları üzerinde duran Ersoy, kipliğin fiil çekimindeki işaretleyicisinin kip olduğunu, kiplin de tam olarak kiplikten ayrılmadığını, gramerde kipliğin ifadeleyicilerinden biri olan kiplin; kiplik kelimeleri, vurgu vb. gibi kipliğin diğer vasıtaları ile sıkı bir bağ içinde olduğunu ifade eder.

---

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü. dileker@gazi.edu.tr.

Bu bölümde üçüncü başlık Kip ve Zaman Kavramları'dır. Hem yaşadığımız dönem içinde süregelen zamanı hem de gramerde kişiler arası diyalogda yapılan iş, oluş ve hareketlerin sürecini ifade etmek için kullanılan zamanı anlamak ve kavramak için birçok çalışma yapıldığını anlatan Ersoy, zamanın yansıtılmasının iki boyutlu olduğunu belirtir. Bunlar mutlak zamanlar ve göreceli zamanlardır. Mutlak zamanlar geçmiş, şimdiki ve gelecektir. Göreceli zamanlar ise bu mutlak zamanlara göre zaman eksenine yerleşen zamandır. Zaman (time) kavramının gramerdeki ifadesi ise gramer zamanıdır (tense). Burada zaman kavramı, farklı araştırmacıların bakış açıları ve çeşitli zaman çizelgeleri ile aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümdeki dördüncü başlık Kip ve Görünüş Kavramları'dır. Hem Türkiye Türkçesinde hem de Başkurt Türkçesinde üzerinde fazla çalışılmamış bir gramer kategorisi olan görünüş (aspect) konusu, başta Comrie ve Johanson olmak üzere, konu üzerinde çalışan çeşitli araştırmacıların değerlendirmeleri ışığında işlenmiştir. Bundan sonra da Başkurt Türkçesinde Kip, Kiplik ve Zaman kavramları ele alınmıştır. Özellikle Başkurt Türkçesi gramerlerinde kiplerle ilgili yapılan sınıflandırmaların değerlendirildiği bu bölümün ardından Başkurt Türkçesinde Görünüş konusuna geçilir.

Çalışmada 2. Bölüm Bildirme Kipleri'dir. Fiilin kip kategorisinin ilk maddesi olan ve Başkurt Türkçesi gramerlerinde haber kipi olarak incelenen bu kavram hakkında yapılan ayrıntılı bir açıklamanın ardından Başkurt Türkçesinde bildirme kiplerini oluşturan zamanlar ayrı ayrı ele alınmıştır. Ersoy, bunları zaman olarak adlandırmakla birlikte, işlevler bahsinde ilk olarak bunların kiplik anlamları üzerinde durulduğunu, daha sonra da görünüş ve zaman anlamlarına yer verildiğini belirtmektedir.

Bildirme kipleri hakkındaki açıklamanın ardından bu bölümün ilk konusu olan 2.1. Geçmiş Zaman'a geçilir. Başkurtçada geçmiş zaman; belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, tamamlanmayan geçmiş zaman, belirli uzak geçmiş zaman, belirsiz uzak geçmiş zaman olmak üzere beş çeşittir. Bunların her birine ait işaretleyiciler, çeşitli işlevleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde eserde ele alınmıştır.

Ersoy eserindeki başlıkları numaralandırmış, böylelikle çalışma daha anlaşılır hâle gelmiştir. Böylelikle geçmiş zamanın ilk konusu 2.1.1 Belirli Geçmiş Zaman'dır. Bu zamana ait işaretleyici $\{-DX/-nX/-\hat{A}X\}$ şeklindedir. Yazar zamanları incelerken önce o zamana ait işaretleyiciyi, ardından onun Kullanım'ını ve bu konu başlığı altında Başkurt Türkçesinde bu zaman ile ilgili kalıbı vermiştir. Her bir zaman işaretleyicisi önce çekimlenmiş fiillerle şema hâlinde gösterilmiştir. Bu şekilde her bir zaman başlığının altında, o zamanın Olumsuzluk Şekli ve Soru Şekli yine çekimlenmiş fiillerle tanımlanmış, ardından İşlevler başlığı altında zaman işaretleyicisine ait her bir işlev, anlamın bağlamdan

daha iyi anlaşılacağı gözönünde bulundurularak tek bir cümleyle değil, metinler ve aktarmalarından oluşan bolca tanıkla işaretlenmiştir. Geçmiş zamana ait işlevler şu başlıklar altında verilmiştir: Geçmiş Zamanda Doğrudan Deneyim, Tarihi Delillere Dayalı Bilgi; Geçmiş Zaman.

2.1.2. Belirsiz Geçmiş Zaman başlığı altında, bu zamana ait işaretleyici olan $\{-GAN\}$, onun kullanımı ve kalıbı ayrı ayrı gösterildikten sonra yine yukarıda belirtildiği üzere bütün şahıslarda çekimlenmiş fiil örnekleri, Olumsuzluk Şekli, Soru Şekli, İşlevler şeklinde konu devam etmektedir. Bu zamana ait işlevler verilirken Aktarım Tabanlı Delile Dayalılık; Geçmiş Zamanda Bitmişlik Görünüşü anlatıldıktan sonra $Fiil+\{-GAN\},ti$ yapısına geçilmiştir. Yine bol tanığın ardından Duyu Tabanlı Delile Dayalılık; Geçmiş Zamanda Bitmişlik işlevi üzerinde durulur. Algı Tabanlı Delile Dayalılık; Geçmiş Zamanda Bitmişlik işlevi, Çıkarım Tabanlı Delile Dayalılık; Geçmiş Zamanda Bitmişlik işlevi, Geçmiş Zamanda Doğrudan Deneyim işlevi, Alay, Hayret gibi işlevler yine bolca metinle tanıklanmıştır.

2.1.3. Tamamlanmayan Geçmiş Zaman'ın işaretleyicisi $\{-A/-y\}$ $in\tilde{I}$ yapısıdır. Daha sonra Kullanım, Olumsuz Şekli, Soru şekli, İşlevleri gibi konulara geçilir. Bu zamana ait İşlevler Doğrudan Deneyim; Geçmişte Belirli Bir Zamanda Sürekli Hareket, Doğrudan Deneyim; Geçmişte Süreklilik, Doğrudan Deneyim; Geçmişte Alışkanlık İfade Eden Sürekli Hareket, Geçmişte Şarta Bağlı Gerçekleşmemiş Hareket'tir.

2.1.4 Belirli Uzak Geçmiş Zaman'ın işaretleyicisi olan $\{-GaynI\}$ yine yukarıda belirtildiği üzere işlendikten sonra, bu zamana ait işlevlere geçilmiştir. Bunlar Doğrudan Deneyim; Geçmişte Duyu Tabanlı Delile Dayalılık, Geçmiş Zamanda Doğrudan Deneyim, Hatırlama'dır. $\{-Xr\}$ $in\tilde{I}$ konusu anlatılırken, aynı şablona göre işlenen işaretleyicinin İşlevler'i Geçmişte Tekrarlanan Sürekli Hareket; Doğrudan Deneyim, Şarta Bağlı Gerçekleşmemiş Niyet, Farazi Niyet, İhtimal'dir. Bu işlevler de diğer işaretleyicilerde olduğu gibi çalışmada bolca tanıklanmıştır. Aynı şekilde işlenen $\{-Xr\}$ $buldı$ analitik yapısının işlevleri ise Geçmişte Tekrarlanan Sürekli Hareket; Doğrudan Deneyim, Geçmiş Zamanda Sürekli Hareket; Tarihi Delillere Dayalı Bilgi'dir.

$\{-A/-y\}$ $türıaynı$ Başkurt Türkçesindeki başka bir analitik yapıdır. Yapının işlevi Geçmişte Sürekli Tekrarlanan Hareket; Doğrudan Deneyim'dir. Bundan sonra yine ayrıntılı incelenen başka bir yapı $\{-A/-y\}$ $türıan buldı$ yapısıdır. Yapıya ait işlev Geçmişte Tekrarlanan ve Alışkanlık Bildiren Hareket; Doğrudan Deneyim'dir. $\{-y\}As.Ak\}$ $in\tilde{I}$ 'nin işlevi ise Geçmişte Gerçekleşecek Hareketin Aktarımı'dır.

2.1.5. Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman diğer bir ana başlıktır. Burada sırasıyla işlenen yapılar olan $\{-GAN\}$ $bulıan$ 'ın işlevleri; Aktarım Tabanlı Delile Dayalılık,

Çıkarım Tabanlı Delile Dayalılık, $\{- (X)r\}$ *bulian*'ın işlevi Geçmişte Tekrarlanan Devamlı Hareketin Aktarımı / Aktarım Tabanlı Delile Dayalılık, $\{- A/-y\}$ *türıan bulıan* ve işlevi; Geçmişte Tekrarlanan Devamlı Hareketin Aktarımı / Aktarım Tabanlı Delile Dayalılık'tır.

Bundan sonra 2.2. Şimdiki Zaman ana başlığına geçilir. Daha öncesinde olduğu gibi her bir işaretleyici burada da sırasıyla Kullanım, Olumsuzluk Şekli, Soru Şekli ve İşlevler başlıklarından oluşmaktadır. Başkurt Türkçesinde ilk şimdiki zaman işaretleyicisi $\{- A/-y\}$ 'dir. İşlevleri Şimdiki Zamanda Doğrudan Deneyim, Düzenli Alışkanlığı İfade Eden Hareket; Geniş Zaman, Doğrudan Deneyim; Sürekli Hareket, Genel Hüküm, Atasözü; Geniş Zaman, Tarihî Delillere Dayalı Bilgi; Geçmiş Zaman, Geleceğe Yönelik Niyet; Gelecek Zaman, Doğrudan Deneyim; Sürekli Nitelik, Tasvir, Emir'dir. Bundan sonra 2.2.2. Analitik Şimdiki Zamanlar başlığı altında bu tarz yapılar ele alınır. Başkurt Türkçesindeki analitik şimdiki zaman yapıları $\{- A/-y\}$ *bara*, $\{- A/-y\}$ *yata*, $\{- p\}$ *bara*, $\{- p\}$ *tura*, $\{- p\}$ *ultura*'dır. Bunların hepsinin işlevi de ayrı ayrı, yine metinler üzerinde incelenen Doğrudan Deneyim; Sürekli Hareket'tir. $\{- p\}$ *yata* yapısının Doğrudan Deneyim; Sürekli Hareket işlevinin yanı sıra Doğrudan Deneyim; Sürekli Nitelik, Tasvir ve Tarihî Delillere Dayalı Bilgi; Geçmiş Zaman işlevleri de vardır. $\{- p\}$ *yürüy* yapısının işlevleri Doğrudan Deneyim; Sürekli Hareket, Kesin Önerme; Genel Hüküm, Doğrudan Deneyim; Sürekli Nitelik, Tasvir'dir.

2.3. Gelecek Zaman ana başlığında konuyla ilgili bilgi verildikten sonra Başkurt Türkçesinde kullanılan gelecek zaman işaretleyicilerine geçilir. Bu zamanın ilk işaretleyicisi $\{- (y)AsAk\}$ ve işlevleri Kararlılık, Kesinlik; Gelecek Zaman, Geleceğe Yönelik İstek, Geleceğe Yönelik Gerekliklik, Geleceğe Yönelik Emir, İhtar, Öğüt Verme, Tehdit, Tahmin, Genel Hüküm; Geniş Zaman, Doğrudan Deneyim; Geçmiş Zaman'dır.

2.3.2. Belirsiz Gelecek Zaman konusu içinde $\{- (X)r\}$ işaretleyicisi incelenir. Buna ait işlevler Geleceğe Yönelik İstek; Belirsiz Gelecek Zaman, Sürekli Hareket; Geniş Zaman, Temenni, Dua; Belirsiz Gelecek Zaman, Doğrudan Deneyim; Geçmiş Zaman, Tahmin; Belirsiz Gelecek Zaman, İhtimal, Emir, Atasözü'dür.

Çalışmanın 3. ana bölümü Tasarlama Kipleri'dir. Bu bölümde ilk işlenen 3.1. Şart Kipi'dir. Kipe ait açıklamaların ardından aynı şablon doğrultusunda $\{- hA\}$ işaretleyicisi, ona ait Kullanım, Olumsuzluk Şekli, Soru Şekli, İşlevler gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu yapının işlevleri Şart, Hareketin Zamana Bağlı Şartı, İstek, Rica'dır. $\{- GAn\}$ *bulha* ve işlevleri İhtimal, İstek, Kabullenme'dir. $\{- (X)r\}$ *bulha*'nın işlevleri Şart, Hareketin Zamana Bağlı Şartı'dır. $\{- A/-y\}$ *qalha*, $\{- p\}$ *qalha*, $\{- A/-y\}$ *ikän* ve $\{- GAndA\}$ 'nın işlevi Şart'tır. $\{- DX/-nX/-AX\}$ + $\{- mX\}$ ve işlevi Hareketin Zamana Bağlı Şartı'dır. $\{- hA\}$ *inÖ*'nin işlevleri: Şart, İstek, Temenni, Tavsiye, Rica'dır. $\{- hA\}$ *ikän*'in işlevi İstek, Temenni'dir.

3.2. Gereklilik Kipi yine Başkurt Türkçesinde analitik şekillerin kullanıldığı bir kiptir. Bu şekiller; $\{- (X)rgA\}$ *tÿyÿſ* ve işlevi Mecburiyet, Zorunluluk; $\{- (X)rgA\}$ *käräk* ile $\{- (X)rgA\}$ 'nın işlevi Gereklilik; $\{- (X)rgA\}$ *tura kil-* ve işlevi Mecburiyet, Zorunluluk; $\{- mAk\}$ *käräk* ile $\{- (X)w\}$ *käräk*'in işlevi Gereklilik, $\{- DX/-nX/-ÄX\}$, $\{- GAn\}$ vb. *bulha käräk* ve işlevleri Tahmin, Çıkarım, $\{- AhI/-yhI\}$ *bar/yuq*'un işlevi Gereklilik'tir.

3.3. İstek Kipi'ne ait yapılar ise şunlardır: $\{- GX\}$ + *iyelik eki kil-* yapısının işlevi İstek, $\{- hA\}$ + *şahıs eki* + $\{- sI\}$ yapısının işlevleri İstek, Yalvarma, Beddua, $\{- AhI / -yhX\}$ + *iyelik eki kil-* yapısının işlevi İstek, $\{- GAyI\}$ 'nin işlevi İstek, Korku, $\{- (X)rgA\}$ *inĭ* ile $\{- AhI/-yhX\}$ *inĭ*'nin işlevi İstek, Temenni'dir.

3.4. Emir Kipi kullanım yönünden ayrıntılı bir şekilde incelendikten sonra yine uzun metinler ile değerlendirilen İşlevler bölümüne geçilmiştir. Bunlar Emir, İstek, Rica, Yalvarma, Özür Dileme, Çağırma, Seslenme, Yönlendirme, Tavsiye, Nasihat, Beddua, Hayır Dua, İkaz, Uyarı, Tembih, Kabullenme, Önemsememe, Kızgınlık, Meydan Okuma'dır.

3.5. Niyet Kipi'dir. Burada kullanılan işaretleyiciler ve işlevleri şu şekildedir: $\{- mAkSI\}$, $\{- mAkSI\}$ *bul-*, $\{- mAk\}$ *bul-* ve işlevi Niyet, Maksat, $\{- (X)rgA\}$ *bul-* ve işlevleri Niyet, Maksat, İhtimal, $\{- (X)rgA\}$ *it-*, $\{- (X)rgA\}$ *tir-* ve işlevi Niyet, Maksat'tır.

3.6. İhtimal Kipi'dir. $\{- (X)w\}$ + *iyelik eki bar*, $\{- GAn\}$ *bulur inĭ*'nin işlevi İhtimal'dir.

Çalışmanın sonunda Sonuç bölümü ile bu bölüme eklenen tablolar, Kavramlar Sözlüğü ve Kaynaklar yer almaktadır.

Habibe Yazıcı Ersoy'un bu çalışması bir Türk lehçesinde kipler üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biridir. Zaman kavramının yanı sıra kip, kılımlı, görünüş, kiplik gibi konuları da işleyen Ersoy'un bir Kıpçak lehçesi olan Başkurt Türkçesi üzerine hazırladığı bu eseri, kendisinden sonra konuyla ilgili yapılacak çalışmalara da örnek teşkil edecek niteliktedir. Bu eserle Türkoloji dünyası bol tanıklı, titiz ve ayrıntılı bir şekilde çalışılmış bir esere daha kavuşmuştur.